

örölő tábornak egy közös tárgyalási alapot, kiindulópontot teremteni múltunk jobb megismerése és magunk érdekében.

TÁLOS GÉZA

A „Baranya megye földrajzi nevei” című kötet népességtörténeti adattárának helytörténeti és névtani szempontjairól

Ha valaki felüti a BMFN. köteteit az adattári részeknél, elcsodálkozik a névanyag nyelvi sokféleségén. Akár a Hegyhát, a Mecsek-vidék, a Zselicség, akár a Dráva-mellék, a Duna-vidék helyneveit vizsgáljuk, feltűnik, hogy a magyar nevek mellett milyen nagy számban élnek még ma is déli szláv (szerb-horvát) és német földrajzi nevek.

Mínthogy megyénknek mai (élő, szóbeli) és történeti (írásbeli) helyneveiben rendkívül nagy nyelvi sokféleséget tapasztaltunk már a névgyűjtés idején, keresnünk kellett a jelenség okát. A magyarázat nagyon kézenfekvő volt; tudniillik a megye jellegzetes népesedéstörténete adhat csak érdemi választ a két kötet adattárának sokak számára meglepő nyelvi heterogenitására. Baranyában ugyanis igen sok olyan földrajzi név van, amely még ma is él a lakosság körében, és egy-egy, a helységekből már régebben eltávozott etnikum emlékét idézi. Ezek a nevek gyakran az eredetitől messze eltérő formában maradtak fenn az időközben más nemzetiségűvé vált falu ajkán. A helynevek helyes szófejtéséhez (elsősorban az ilyen kérdéses esetekben) a kutatónak mindenképpen figyelembe kell vennie a szóban forgó helységben élt egykori és mai nemzetiségeket.

Magyénk nemzetiségi megosztottságában legjelentősebb etnikumok (a magyar mellett) a német és a délszláv. E nemzetiségek megjelenése és letelepedése — rövide fogva — a következők szerint történt.

A török hódoltság idején Baranyában különböző délszláv népcsoportok jelentek meg. Ezek leszármazottainak egy része a hódoltság utáni időkben települt ide, s ugyancsak délszláv csoportokkal keveredve mind a mai napig itt él. Egyes délszláv csoportok, például a szerbek nagy része, hosszabb-rövidebb ideig vendégeskedett itt. Ez utóbbira utalnak például a Hegyháton a múlt század végén még teljesen német községekben is fennmaradt *rác, rácen (Razen)* előtagú földrajzi nevek.

A másik nemzetiség megyénkben a német. Betelepítésük a hódoltság után hamarosan megindult. Itteni letelepülésüknek ismert eredményességként született meg Délnyugat-Dunántúlra a most már rossz emlékévé vált „Schwäbisch Türkei” epitheton ornans.

A BMFN. kötet egyik előkészítő vitáján én vetettem fel, hogy minden egyes helységnél szerepeljen egy tömör településtörténeti és demográfiai összefoglaló. Javaslatomat a szerkesztőbizottság elfogadta, majd megbízás alapján a gyűjtő-feldolgozó munkát 1977 és 1980 között elvégeztem.

A népesedéstörténeti összefoglalókat a következő szempontok szerint állítottam össze. A török hódoltság másfél évszázadát túlélő magyarság kontinuitásának vizsgálata érdekében családnév-összehasonlítást végeztem a 16. századi dézsmajegyzékek (OL. E. 159. 44. csomó), török összeírások (MNYTK. 103. sz.; Baranyai Hely-

történetírás 1977. 15–93; VELICS ANTAL–KAMMERER GYULA, A magyarországi török kincstári defterek) és egyéb források, valamint a hódoltság kora utáni legkorábbi összeírások (BaML. Ö. 2–4; OL. U. et C. 1700 évig terjedő; BaML. Conscr. Dom. 2., 4., 11. kötetek az 1711–1724. évekből) alapján.

A délszláv lakosságnak a hódoltság idején történt betelepüléséről konkrét – vagyis egy-egy megnevezett falura vonatkozó és jól időhatárok közé helyezhető – adat csak elvétve került elő. Baranya délszláv falvainak népesedéstörténeti forrásanyagát és azok felhasználási lehetőségeit részletesen ismertetem a Jugoszláviában horvát nyelven megjelenő „A Duna-Drávaszög népesedéstörténete 1910-ig” c. dolgozatomban. A megye 17. századi népességére vonatkozólag TABA ISTVÁN (Baranya megye népessége a 17. század végén. Pécs, 1941. és Baranya megye család- és lélekszáma 1696-ban. Tört. Stat. Évk. Bp., 1967. 131–58) és KOVÁTS ZOLTÁN (Somogy megye népessége a 17–18. század fordulóján. Kaposvár, 1969.) alapvető tanulmányain kívül NAGY LAJOS dolgozatai (a Baranyai Helytörténetírás kötetekben) és a Taba forrásául is szolgáló összeírások nyújtottak adatokat.

A 18. és 19. századi településtörténet feldolgozásához a legfontosabb források a következők voltak: A Baranya Megyei Levéltárban őrzött megyei összeírások (1711–1752, 48 kötet), a Pécsi Püspöki Levéltárban őrzött kánoni látogatási jegyzőkönyvek (1738–1840. évekből), és az ugyancsak itt őrzött 1767–1768. évi Conscriptio Animarum. Az 1813–1891. évkörben a Pécsi Egymázmegye schematismusai szolgáltatnak adatokat. Igen fontos népesedéstörténeti forrásanyagot tartalmaz főleg Nyugat-Baranya területére vonatkozólag számos plébániai anyakönyv. Ezek zömét a helyszínen tanulmányoztam, néhányat pedig Boros-Gyevi László felsőszentmártoni plébános jegyzetelt ki felkérésre. Ugyancsak fontos segítséget jelentett Nyugat-Baranya népesedéstörténetének összeállításához Horváth J. Gyula almamellék-ibafai plébános segítőkészsége. Pesty Frigyes és Hatos Gusztáv adattárának népesedéstörténeti adatait a Baranya Megyei Levéltárban őrzött ún. Krisztics Kartotéktár lapjai alapján hasznosítottam. A kartotéktár statisztikai lapjain az 1869–1930. évek vallási és nemzetiségi statisztikáját a statisztikai évkönyvek számadatai szerint helységenként kigyűjtve és összegezve találjuk. Ezen évkörben elsősorban a hivatalos statisztikai kimutatások számadatait vettem figyelembe.

A népesedéstörténeti összefoglalókat az 1930. évi népszámlálás (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 83. kötet) adataival zártam. A második világháborút követő évek nagyarányú népesedéscseréjét, a kitelepítések és betelepülések történetét nem érintettem. Helyettük összegezést közöltem az 1970. évi állapot adatainak megfelelően. Ehhez A baranyai nemzetiségekről c. tanulmánykötetből (Szerk. HOÓZ ISTVÁN. Pécs, 1977.) a népesség megoszlása községenként c. táblázat számadatait közöltem. A táblázatban a lakosság bevallás szerinti és minősítés szerinti nemzetiségi hovatartozásának a számadatai szerepelnek. Általában a minősítés szerinti számadatokat használtam fel, ritkán a bevallás szerinti adatot. Ez utóbbira minden esetben külön felhívtam a figyelmet.

A források a különböző nemzetiségeket többféle elnevezéssel említik. Legnagyobb zűrzavar a különféle délszláv etnikai csoportok megnevezésénél tapasztalható. Sok esetben ugyanarra a katolikus délszláv falura vonatkozóan eltérő népneveket találunk. 1773 (Lexicon ... locorum populosorum): *slavonicus*; 1786 (Korabinszky):

slowenisch; 1796 (Vályi): *tót*; 1833 (Thiele): *rác*; 1851 (Fényes): *horváth*; 1864 (Frank Vilmos darázi jegyző jelentése Pesty Fr. helységnévtárához): *sokat*; 1896 (Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában): *szerb-horvát*; az egyházmegyei schematismusok: *Lingua Illirica*. Ha még hozzá vesszük a feltehetőleg ugyanezen népesség török defterekben való megnevezését az *iflák* (=vlah, oláh) népvét és a latin nyelvű plébániatörténetekben helyenként fellelhető *illyricus seu semicroaticus* elnevezést, azt látjuk, hogy egyazon népességre a nevek egész csokrát alkalmazták. E jelenség mögött nemcsak a szóhasználat fejlődését, az egyes szavak tartalmának, jelentésének alakulását kell keresni. Maga az itt élő délszlávság fejlődés-, illetve kialakulástörténete jelentősen közrejátszott e népvétek használatában tapasztalható labilitáshoz. Az itteni délszlávság ugyanis nem homogén nép, hanem többszöri telepítés, illetve betelepülés eredményeként külső és belső migráció révén fejlődött ki. Elsősorban a katolikus délszlávra vonatkozóan áll ez a megállapítás. Ez az etnikum az elmúlt századok folyamán itt alakult, és csakis itt alakulhatott ki. Az egyes vidékek dominánssá vált népcsoportjai maguk is formálódtak, míg végül magukba olvasztották a letelepülésük helyén talált vagy később közéjük sodródott rokon etnikumokat. Erre mutat, hogy a kutatók, elsősorban UROSEVICS DANILO (A magyarországi délszlávok története) és SAROSÁCS GYÖRGY (Népi kultúra – népi társadalom VII, 369–90) a magyarországi délszláv nemzetiséget számos csoportra és alcsoportra osztották. Megjegyzendő, hogy a feldolgozásban mindenütt a forrásokban szereplő népvéteket (etnikai csoportok nevét) vettük át. Így szerepelnek a felsoroltakon kívül az efféle megjelölések: *sváb* (svevi), *görög* (graeci), *bosnyák*, *oláh*, *bunyevác*, *cigány*, *zsidó* stb.

A felsorolt forrásanyagon kívül még számos további forrást kutattam fel és hasznosítottam. E nagyarányú gyűjtőmunkára mindenekelőtt azért volt szükség, mert Baranya településtörténetéről sem összefoglaló mű, sem falvankénti bontással megszerkesztett mű még eddig nem jelent meg. A megyét bemutató millenniumi sorozat baranyai kötete nem készült el. Később (1938) SZEGHALMY GYULA a Dunántúli vármegyék c. sorozatában a baranyai kötet anyaga népesedéstörténeti vonatkozásban sajnálatosan hézagos. Az azóta megjelent kutatási eredmények pedig csak egy-egy rész kérdést tárgyalnak.

A feltárt anyagból a településnevekkel és azok változásaival kapcsolatban számos új ismerethez jutottunk. Így *Szulimán* község nevééről már régebben ismert a *Szölőmály* > *Szulimán* népetimológias származék. Arra azonban, hogy a *Szölőmály* névalak még a múlt század első negyedében is élt, csak e kutatómunka folyamán derült fény. Ugyancsak itt került elő *Csonkamindszent* nevének 16. századbéli változata: *Csontamindszent*. A *Csonta* előtag személynévi eredetű. A Dencsháza községhez tartozó *Szentegát* puszta nevében szereplő *Szente* családnév 16. századi adatolása is e népesedéstörténeti kutatások folyamán került elő.

A népesedéstörténeti kutatások legizgalmasabb része a baranyai magyarság törökkori kontinuitásának kérdése. Az ezzel kapcsolatos kutatások bizonyították leginkább azt a tényt, hogy részletkutatások eredményeit nem szabad általánosítani. Itt derült ki, hogy KÁLDY-NAGY GYULA summázott megállapítása Baranya 16. századvégi magyar népességének teljes kicserélődéséről meglehetősen elhamarkodott (MNyTK. 103. sz. 6). „Mérhetetlen arányú vándorlás és elköltözködés” nem lehetett

egy olyan területen, ahol a török kor kezdetén, az 1570 körüli években számos faluban ugyanazok a családnevek tűnnek fel a török kincstári defterekben, mint a török utáni évek kamarai összeírásaiban. Így Kővágószőlősen a *Hergyó*, a *Görbe* és a *Nemes* család, Somogyon a *Becző*, Pécsszabolcsan a *Lantos* és a *Borsa* család, Budafán a *Főr* család, Abaligetén a *Lele* és a *Farkas* család, Egerágon a *Torsán* és a *Nyúl* család, Kiskozáron a *Csán* család, Babarcszőlősen az *Elek* és a *Kasza* család, Görcsönyben a *Garai*, a *Csike* és a *Kalmár* család, Bicsérdén a *Keresztes* és a *Szekeres* család, Szabad-szentkirályon többek között a *Beke* és a *Kata* család, Gadányban a *Bagoly* család. Valamennyi község Pécs környéki, és a török korban a pécsi náhijéhez adózott. Felsorolásunkban itt figyelmen kívül hagytuk azokat a neveket, amelyek kevésbé jellegzetesek, illetőleg sok faluban előfordulnak, mint *Varga*, *Szabó*, *Tót*, *Horvát*, *Kovács*, *Nagy*, *Kis*, *Vince* stb.

Az említett példáimmal nem kívántam teljességre törekedni. Egész Baranyát vizsgálva azonban azt tapasztaljuk, hogy a török után a magyarlakta helységekből az elképesztő népességcsökkenés ellenére is messze nagyobb volt a magyar családok kontinuitása a török hódoltság alatt, mint azt a BMFN.-hez készített népességtörténeti adattár feldolgozása előtt véltük volna.

A 17. századvégi kamarai összeírások arról is tanúskodnak, hogy a török hódoltság utolsó éveiben számos falu néptelenedett el. Igen sok ezek közül 1683-ban, a Bécs sikertelen ostromáról hazatérő török sereg és a tatár segédcsapatok garázdálkodásai folytán. Az ekkor lakatlanná vált falvak megmaradt népessége általában a közeli falvakba húzódott. Számos ilyen példa helyett itt csak egyet említek. Sós-vertikéről 1696-ban jegyezték fel, hogy 13 éve, vagyis 1683-tól lakatlan. Volt lakói közül néhány család Sellyén, Drávasztárán és az azóta elpusztult Baski faluban telepedett le. E családok később visszaköltöztek Vertikére. Közöttük volt az a *Soós* család, amelyik később a falunak megkülönböztető névelemét adta, és már az 1542. évi egytelkes nemesi összeírásban is szerepelt.

Végül megjegyzem, hogy a kötetben az általam készített népességtörténeti összefoglalókat a közlétezők saját belátásuk szerint helyenként kibővítették. Meg kell mondanom, hogy néhol az általam leadott szöveggel ellentétes tartalmú adatokkal történt ez. Ugyanakkor helyenként az általam leadott szövegből kihagytak. Az ilyen típusú változtatásokért a közlétezők vállalják a felelősséget.

E legvégül említett megjegyzésem ellenére is őszintén remélem, hogy a BMFN. népességtörténeti adattára jó szolgálatot tesz a kötet névanyagának megértéséhez és feldolgozásához.

TIMÁR GYÖRGY

Középkori települések Szekszárd határában

I. Béla Szekszárdon a bencések számára apátságot alapított, és 1061–1063 között monostort épített. Mindezekről, a király haláláról és temetéséről, Kézai Simon és a Képes Krónika is megemlékezik. A két leírás között — annak ellenére, hogy az egyik a XIII. század második, a másik a XIV. század első felében íródott —